

יצחק מרדכי הכהן רובין

רב ומו"צ בהר נוף ע"ה"ק ירושלים
ודיין בבד"צ בראשות הגר"נ קרליץ

שבת הגדול תשע"ג

השימוש במסנני מים עם פילטרים בשבת ויום טוב

בשימוש במסנני מים ופילטרים למיניהם עלולים להיות חששות של מלאכת בורר, ובעבר דנו הפוסקים מחמת איסור ברירה בנוגע למים שנכנסים לפילטרים ועוברים תהליך של סינון במסננות למיניהם שהם כלים המיוחדים לברירה, ואמרו בזה היתר כיון שהמים ראויים לשתייה גם מבלי הסינון והסינון נעשה רק לרווחא דמילתא, ולכן אין בזה משום מלאכת בורר, אף שעל ידי הסינון הם נקיים יותר. ורק מי שהוא איסטניס ואינו שותה כלל ממים לא מסוננים יש לו לחוש לאיסור בורר בזה.^א

ומה שיש לדון עוד בעניין זה הוא מצד נידון אחר לגמרי, והוא שבמערכות שונות של סינון מים, אחד מתהליכי הסינון נעשה על ידי פחם שטבעו לספח אליו זיהומים וטעמים שונים הנמצאים במים, פחם זה מופיע במסננות בשתי צורות: האחד בצורה של גרגרי פחם, והשני בצורה של גליל של פחם. לגרגרי הפחם יש "שטח פנים" רחב מאוד שיכול לספח אליו נוזלים בכמות גדולה.

המים עוברים דרך הפחם ומסתננים ממנו הזוהמה שבתוכם, ויוצאים דרך מסננת אחרת שמונעת את גרגרי הפחם להתערב בתוך המים היוצאים למערכת. ונמצא שהמים מעורבים עם גרגרי הפחם שהם אינם ראויים לאכילה, וכאשר האדם פותח את ברז המים הרי שמכוחו המים נבררים בכלי, ויש לדון בזה מצד איסור ברירה בכלי.

נפסקו להלכה בשו"ע סי' שי"ט סעיפים ט', וז"ל משמרת אפילו תלויה מערב שבת, אסור ליתן בה שמרים אבל אם נתן בה שמרים מער"ש מותר ליתן עליהם מים כדי שיחזרו צלולים לזוב. וביאר המשנ"ב ס"ק ל"ג, ר"ל שיהיו השמרים צלולים והמים יזובו מהם עם מקצת מן היין שנשאר בלוע בו, והטעם שאין בנתינת המים משום בורר, שהמים שהוא נותן צלולים הם ואין בהם דבר שצריך לברור מהם. עוד כתב המשנ"ב, שמותר ליתן בשבת מים על גבי שמרים שנשארו בחבית וקולטין המים טעם היין ומוציאין אותו בשבת ושותין אותו.^ב

ובסעיף י' הביא השו"ע את הדין השני במשנה שם, יין או מים שהם צלולים מותר לסנן במשמרת, והוסיף הרמ"א – ואע"פ שיש בו קיסמין דקין, הואיל וראויין לשתייה בלאו הכי. וטעם ההיתר מבואר שכיון שבלאו הסינון משתתי בהכי, אין זה נחשב תערובת,

והנה מצינו נידון כעין זה במשנה שבת דף קל"ט ע"ב נותנין מים על גבי השמרים בשביל שיצולו, ומסננין את היין בסודרין ובכפיפה מצרית. ודינים אלו

^א נידון זה בנוי על דברי המשנה שבת דף קל"ט ע"ב שיובאו להלן שמתירה לברור במשמרת יין המעורב בקיסמין דקין, והטעם משום דמשתתי בהכי, ולכן מים הראויים לשתייה לרוב בני אדם בלי סינון מותר לסנן בשבת אפילו בכלי המיוחד לכך, ומותר להשתמש בברז מים אע"פ שיש בפי הברז מסננת, וכן מותר להשתמש בברז אף אם המים עוברים דרך מערכת טיהור מים ויוצאים נקיים וזכים [ובלבד שאין במערכת הטיהור פעולה חשמלית]. ולענין אדם שהוא איסטניס ואינו שותה כלל מים בלתי מסוננים יש מפוסקי זמננו שהורו שאין לו להשתמש בברז המחובר למערכת טיהור מים, משום שלגביו יש כאן מעשה ברירה. כן שמענו מהגר"ש אלישיב זצ"ל, וטעמו ע"פ הבה"ל סי' שי"ט ס"ד"ה הואיל בשם הפמ"ג שאפשר שבאיסטניס אין היתר דמשתתי בהכי, ואף שיש לדון ולומר שנידון מים שאינם מסוננים קיל טפי משום שהפסולת המעורבת במים אינה ניכרת לעין כלל, מ"מ דן זאת הגרי"ש א זצ"ל כמעשה ברירה כיון שיש כאן שינוי ניכר בטעם של המים והמקפיד לסנן מחשיב את החומרים המעורבים במים כפסולת. וכן דעת הגר"ש ואזנר שליט"א במכתב המובא בסוף ספר ארחות שבת. ויש שהורו היתר בזה, כן שמענו מהגר"נ קרליץ שליט"א, וטעמו משום שהפסולת אינה ניכרת במים, וגם אחר הסינון אין היא ניכרת במסננת [ורק לאחר פעולות רבות של סינון ניכרת הפסולת במסננת].

^ב ובטעם הא שאין איסור בורר בתמצית היוצאת מהשמרים ונכנסת למים, עיין בספר מגן אבות למהר"ם בנט שכתב שכיון שתמצית היין מתערבת מיד במים הרי היא נטפלת אליהם ואין בה חשיבות בורר, ובספר חו"ב כתב שהמצב שבו הטעם מעורב בשמרים חשיב כמין אחד.

מעורבים עם פסולת. וכן מבואר לאיסור בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' צ"ט סוף אות ב'.

אמנם כל זה כאשר הפחם עשוי גרגרים ונראה כחול, אבל באופן שהפחם הוא גוש אחד, אין בזה חשש כלל, כיון שגוש אחד אינו נידון כמעורב עם המים, וכמו שביצים הנמצאים במים אין אנו דנים אותם כמעורבים עם המים כיון שמתוך גודלם הם ניכרים, הכי נמי גם אותו גליל של פחם שאינו נחשב כלל כמעורב עם המים.

וכן יש לדון בסוג מסננת נוספת שקיימת בכמה ממערכות הטיהור שיש בתוך המיכל חומר שמופרש לתוך המים, ומטרתו להוסיף כל מיני תוספים לצורך בריאות, ותוספים אלו נמצאים במיכל והם בצורה של גולות משחק חלקות, ויש לברר האם יש בזה משום בורר כיון שהמים מעורבים עם הכדורים האלו.

ולכאורה י"ל שאין בזה בורר כיון שהם ניכרים לעצמם אין הם נחשבים מעורבים עם המים, ואין זה דומה לאותם גרגרי פחם קטנים שמתוך קוטנם וצורתם נחשבים כתערובת, ואף שזיתים המעורבים במימיהם יש בהם ברירה, שאני הכא שכיון שאין שייכות בין המים לבין הכדורים הקטנים אין אנו רואים אותם מעורבים יחדיו.

וכלל גדול הוא בהלכות בורר דמבלי שיש תערובת אין איסור ברירה, והרבה פעמים הגדרת התערובת מתשנה בקל בין מקרה למקרה, ומשנה את הדין בין היתר לאיסור דאורייתא.

מסנן במכשיר המכונה "בריטה"

קנקנן מים שיש בתוכו מתקן סינון המכונה "בריטה" שבתוכו יש גרגרי פחם, המסננים ומטהרים את המים, וכאשר מערים מים לתוך הקנקן עוברים הם את המסננת הזו ויורדים לבית קיבול של הקנקן כשהם מסוננים. מותר למלא בהם מים בשבת ואין בזה משום בורר, והטעם משום שהמים ראויים לשתייה גם לפני הסינון וכפי שהתבאר לעיל, ואף שהמים הנכנסים למתקן הסינון מתערבים בגרגרי הפחם ושוב מסתננים ויוצאים, אין בזה משום מלאכת בורר, הואיל והמים נכנסים צלולים ויוצאים צלולים. אלא שיש לדון בזה עוד מצד עובדין דחול וכפי שיבואר בהמשך.

והנה כאשר בית הקיבול של הקנקן מתמלא במים מצוי שהמים נמצאים בגובה מתקן הסינון וחלק מהמים נמצאים בתוך המתקן ושוהים בתוכו, ויש לעיין האם מותר באופן זה לערות מים מהקנקן, שהרי בזמן שמהם

דכלל בידינו שכדי לאסור ברירה בעינן לתערובת, וכל היכי דמשתת בהכי הקיסמין נטפלים אל היין, ואין זה נחשב תערובת, והרי זה כמין אחד.

ועל פי זה כתב החזון איש סי' נ"ג שמותר לתת מסננת בפי ברז מים, ואע"פ שהמים מסתננים מהעפר שבהם, מ"מ כיון דמשתת בהכי אין זה כתערובת וממילא אין איסור לתת מסננת שתסנן עכירות זו של העפר. עוד דן החזון איש שאחרי שמצטבר עפר בפי המסננת, והוא בכמות כזו שאין דרך בני אדם לשתות, א"כ מעתה יאסר להשתמש במסננת, ותירץ שקיים בזה ההיתר של תחילת המשנה שמותר לתת מים בתוך שמרים שבמסננת כדי שיחזרו צלולים לזוב, והיינו כיון שהמים לפני כניסתם למסננת ראויים לשתייה, ומה שמתערבים לרגע בתוך העפר, דינם כמים צלולים שהתערבו בשמרים שאין בהם בורר כיון שנכנסו צלולים ויצאו צלולים.

ולפי זה יש לדון בנידון גרגרי הפחם שדרכם עוברים המים, האם יש לדמותם לנידון המשנה שחזרו צלולים לזוב, דגם הכא המים נכנסים כאשר הם ראויים לשתייה ושוב יוצאים ראויים לשתייה, או שמא יש לחלק בין נידון המשנה דדוקא שם כאשר אין הפסק בין כניסת המים ליציאתם ולכן אין חוששים שבשלב מסויים היתה כאן תערובת, כיון שכל עיקר מעשהו לא נעשה לצורך ברירה כלל, אלא למטרה אחרת, ומה שנתערבו המים וחזרו ונסתנו, אינו אלא כברירה דממילא, שאין בה תורת ברירה כלל, אבל באופן שנתן את המים לתוך הפסולת ופסק מעשהו, ואח"כ פתח את הברז ושוב נסתנו המים מתוך הפסולת על ידי כלי, הרי זה אסור.

ומצינו סברא כעין זו בהלכות בורר דכאשר אין האדם עוסק כברירה אף שנעשית ברירה על ידו, הדבר מותר. והוא בסי' שכ"ד ס"א ומקורו בגמ' שבת דף ק"מ ע"ב שמותר לאדם להוליך תבואה לאבוס בכברה, אף שדרך הילוכו נברר המוך מהתבואה, והטעם דכיון שאינו עסוק כברירה והיא נעשית ממילא לכן שרי, והכי נמי י"ל בנידון מים שניתנים לתוך שמרים ומסתננים, דכיון שהמים היו צלולים ויצאו צלולים, ואין לו עניין בסינון המים לכן אין על זה שם בורר כלל.

אמנם י"ל דכל סברא זו אתי שפיר כאשר המים נכנסים ויוצאים מיד בשפיכה אחת, ואז י"ל שאין אנו רואים את מעשהו כמעשה ברירה, אבל כאשר הדבר נעשה בשני שלבים, והמים הצלולים נכנסים ושוהים בתוך בית הקיבול מעורבים עם הפחמים ושוב בוררים אותם מהם, הרי שאז יש למעשהו שם ברירה, כיון שכעת אנו מסתכלים על המצב שלפנינו שבו מים

עד כמה שיש שרץ במים הרי זה בגדר תערוכת לכל בני אדם, ומה שרוב בני אדם שותים מים בלי סינון הוא משום שתולים שאין כאן שרצים, אבל אם באמת היה במים אלו שרץ והוא סינון אותו הרי ברר פסולת גמורה. ולכן נראה לכאורה שאפילו מי שרגיל לשתות מים בלתי מסוננים ואינו חושש לשרצים ולשבת אחת החליט לחוש ולסנן את המים אין לו היתר לעשות זאת, דעך כמה שיהיה במים אלו שרץ ויסנן אותו נמצא שברר פסולת ולא אמרינן בזה שמשנתתי בהכי¹.

ונפק"מ בכל זה לענין סינון מים לפסח, דכאמור נהגו רבים לקשור פיסת בד על פי הברז מתוך זהירות באיסור חמץ ומשאירים את פיסת הבד אף בשבת ויו"ט, ולפי הדברים הנ"ל יש בכך סתירה מיניה וביה, דעך כמה שהוא חושש שיש איזה פירור במים ויש בו חשש איסור חמץ נמצא בוררו בשבת, וכן שמענו בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. אמנם לענין מעשה, הנוהגים לקשור פיסת בד על פי הברז בפסח אינם צריכים להסירה מערב שבת כיון שמעיקר הדין א"צ לחוש שמא יש חמץ במים וכן הורה הגר"ש אלישיב זצ"ל שכיון שמניחים זאת על צד חומרא רחוקה אין לחוש בזה לאיסור בורר.

כלי לברירה מיידית

והנה יש לדון האם יש מקום להתיר שימוש במסננות אלו לדעות שהתירו ברירה בכלי שנועד לשימוש מידי², אמנם נראה שאין זה דומה, דההיתר בכלי שנועד לשימוש מידי, שמתוך שהכלי מיועד רק לברירה מיידית, אנו רואים את מעשהו כדרך אכילה ולא כמעשה ברירה, משא"כ מסננות אלו שעשויים גם למי

¹ והנה בגמ' סוכה דף נ. הקשו לגבי חבית של מים שהיו ממלאין מערב שבת לצורך ניסוך המים בשבת, דאם נתגלה אינו משתמש בה אלא ממלא מן הכיור, והקשו בגמ' אמאי וניעברה במסננת, דלפי ר' נחמיה אפשר לסנן מים ויין מן הארס שבהם. והקשה החזו"א או"ח סי' ק"נ ס"ק כ"ג דהא אסור לסנן בשבת מים משום איסור בורר או משמר, וכתב וז"ל ואפשר משום דגילוי אינו אלא חומרא כדאמר פ"ק דחולין, והא דמחמרינן לניסוך המים משום הקריבהו נא לפחתך, עיי"ש. ולכא' דברי חזו"א צ"ב, דמה בכך שהחשש הוא רחוק, מ"מ על צד שיש כאן ארס נמצא בורר. ואולי כיון שגם אם יש ארס אין הוא נחשב פסולת ממש, דהא אין בזה פסול בעצם המים, אלא רק חוסר הנהגת כבוד בזה שמנסכים מים שיש בהם ארס, ולכן גם על צד זה שיהא כאן ארס ויברור אותו אין זה נחשב תיקון גמור, ולכן אין זו ברירה גמורה. ואין זה דומה לחשש שרצים, שעד כמה שיש שרץ במים הרי הוא איסור גמור ומקפידים עליו, ואכתי צ"ע.

² עיין ספר שש"כ פרק ג' הערה קכ"ה בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, ועיין בספר ארחות שבת פ"ג הערה ע"ט משכתבנו בביאור סברא זו.

את הקנקן יוצאים מים ממתקן הסינון ומסתננים, ובמים אלו לא קיים ההיתר של השו"ע הנ"ל, שהרי המים שוהים בתוכו, ולכאורה דינם כמו שנתבאר בתחילת הדברים לעיל, גבי מתקני סינון שיש לאסור זאת. אמנם יש לחלק שבמתקן ה"בריטה" עיקר מעשהו של האדם הוא לערות מהמים שבקנקן ואין הוא עוסק כלל בברירת המים המעורבים בפחמים, אלא שמתוך שהטה את הקנקן וירד גובה המים יצאו ממילא המים המעורבים בפחמים, וכל כה"ג אין זו צורת מעשה ברירה כלל. והרי זה קיל טפי ממה שמבואר בשו"ע סי' שכ"ד ס"א, ומקורו במשנה שבת דף ק"מ ע"א וברמב"ם פכ"א הל"ב, שמותר ליתן תבן בכברה ולהוליכו לאבוס אף שהמוץ יורד בשעת ההולכה, והטעם הואיל ואינו מתכוין לכך³.

ומצוי דבר זה גם באופן שהכינו תמצית תה משקיות תה והן נמצאות בתחתית הכלי וכאשר מטים את הכלי כדי לערות את התמצית הצפה מלמעלה, לעיתים מתגלה חלק מהשקיות שלמטה, ולפי הנ"ל אין בזה חשש ברירה הואיל ואין כאן אלא ברירה דממילא, ורק באופן שנשארה מעט תמצית ועיקר מעשהו להוציא את התמצית המעורבת בשקיות אז יש חשש ברירה.

נתינת בד על גבי ברז מים בפסח לסנן את

המים מחמץ

נהגו רבים לתת פיסת בד על גבי הברז בימות הפסח, ויש לעיין אם הדבר מותר או שמא יש כאן ברירה בכלי. ועיין שו"ת מהר"ם שי"ק אור"ח סי' קל"ד שדן במי שמסנן מים מחשש שמעורבים בהם שרצים, וכתב דכיון שמן הדין אין צריך לחוש לתערוכת שרצים, ורק אדם זה זהיר טפי ומסנן, הרי זה דומה לנידון של מים שיש בהם קיסמים, דאדם הזהיר לסנן נידון כאיסטניס. ולכאורה יש לחלק בין הנידונים, דלענין קיסמים דקים במים אנו אומרים שלמרות שודאי ישנם קיסמים במים אין זה בגדר תערוכת כיון שרוב בני אדם שותים את המים עם הקיסמים, אך לענין חשש שרצים

³ ועיין בספר איל משולש דיני בורר פ"ז סוף הערה צ"ב, בנידון כעין זה המצוי בסוג מסויים של תיון שיש בו מיכל כעין מסננת בתוכו, שנותנין בו עלי תה, עיי"ש שכתב להתיר בזה ועיין למשנ"ב סי' שיי"ט ס"ק נ"ו דמותר לערות יין מתוך חבית שיש בתחתיתה שמרים, וכתב המשנ"ב שאין זה חשיב כבורר כל זמן שאין הניצוצות מתחילים לרדת מן השמרים, ונראה שהטעם בזה משום שכל זמן שהיין צף מלמעלה אין דעתו של האדם נתונה כלל על היין המסתנן מן השמרים ואין זה אלא ברירה דממילא ושרי, ורק כאשר כלה היין שמעל השמרים והאדם מערה את טיפות היין מתוך השמרים אז עיקר עיסוקו ביין המעורב והרי זה אסור כל שאינו משתמש ביין לאלתר.

בורר אין לחוש בזה וכגון שהפחם עשוי גוש אחד, ואין תערובת בין במים לבין גרגרי הפחם, או שאין בו פחם כלל, מ"מ אפשר שעצם הברירה של מים בפילטרים יש בה משום עובדין דחול, אף אי נימא שאין בזה משום איסור בורר.

והנה נושא זה של עובדין דחול הוא דבר שקשה לדמות בו מילתא למילתא, שהרי עסקינן במלאכת היתר, וכפי שמצינו בסי' שכ"א ס"י, ומקורו בתשובת הריב"ש שאסור לגרור גבינה קשה במורג חרוץ, אף שעצם חיתוך הגבינה אין בו איסור טוחן שאין טוחן אלא בגידולי קרקע, אבל יש בשימוש בכלי זה משום עובדין דחול. והטעם כיון שהוא כלי המיוחד לכך הרי זה דרך חול.

ומאידך מצינו מחלוקת לגבי סינון יין צלול במשמרת, עיין שו"ע סי' שיי"ט סעיף י' שהובאו ב' דעות ודעת הרמב"ם להחמיר במשמרת, וטעמו שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול, ופסקו כדעה הראשונה המתירה.

ודעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל היתה לאסור שימוש בפילטר כאשר יש לו ברז מיוחד לזה והוא משתמש בו ולא בברז אחר, שאז יש לומר שמתוך שבוחר להשתמש בברז מסויים או מסננת הרי זה יותר התעסקות במעשה של עובדין דחול, אף שעצם הברירה מותרת.

אלא אכתי יש לדון לחלק בין מיני כלים שאדם מתעסק בהם בידיו ואנו רואים במעשהו התעסקות של חול, משא"כ סנן פילטר הנמצא מתחת הכיור שאין לאדם שום שייכות אליו ולא מתעסק איתו כלל, רק המים עוברים דרכו, שיש לדון טפי שאין בו משום עובדין דחול.

ואכתי יש לדון במסנן "בריטה" ששם האדם מוזג מים לתוך מסננת, שבזה נראה טפי שמתעסק עם כלי של ברירה, ולכן אף שאין איסור לברור מים אלו אבל שמא יש לדון בזה משום עובדין דחול.

השימוש במים בדיעבד

ואם השתמשו בפילטרים האלה בשבת, יש לדון מה דין המים בדיעבד. והנה קיימא לן שמעשה שבת אסור בהנאה וכפי שנבאר בריש סי' שי"ח, ויש בזה פרטי דינים רבים.

אכן מי שלא ידע כלל על הבעיה של בורר במסננים אלו נמצא שלגביו הרי זה מתעסק, ועיין בספר ארחות שבת פרק כ"ה סעיף ד' שהבאנו מחלוקת אחרונים בעניין זה.

שמעוניין לסנן מים לשימוש שלאחר זמן, וכל צורתם מוכיחה שיש כאן כלי המיוחד לברירה, הרי הן נחשבות ככלי ואין היתר להשתמש בהם אף לצורך ברירה מיידי.

ברירה ביום טוב

הגם שאיסור בורר קיים גם ביום טוב, מ"מ מצינו בכמה נידונים שהקלו ביום טוב מאשר בשבת, וזאת על פי שמבואר במשנה ביצה דף י"ד ע"ב בדעת בית הלל שהבורר קטניות ביום טוב בורר כדרכו בקנן ובתמחוי אבל לא בנפה וכברה, ונפסק להלכה בסי' תק"י ס"ב. והטעם כיון שהאוכל מרובה על הפסולת מיעוטי בטירחא עדיף ביו"ט.

ומצינו סתירות רבות בדינים אלו מתי התירו לברור ביו"ט ומתי אסרו, וכבר עמד על כך הבה"ל שם ריש סי' תק"י וראה הערה.

ומצינו עוד במשנה שבת ריש פרק תולין דף קל"ז ע"ב שהתירו לתת יין למשמרת תלויה ואין בזה משום בורר, אף שכה"ג בשבת חייב חטאת, וכתב בה"ל שם סעיף ד' ד"ה מותר, בטעם ההיתר ליתן למשמרת תלויה משום דהוי מלאכת אוכל נפש, ואף שלעיל בס"ב מבואר שאסור לברור ביו"ט על ידי נפה וכברה, שאני התם דכלים אלו דרך לברור בהם לימים הרבה והוי כעין קצירה וטחינה, משא"כ במשמרת דרך לעשותה לפי שעה.

ויש לעיין האם ביום טוב יהיה שרי לברור על ידי פילטר ודומיא דמסננת, או דילמא הכי חמיר טפי שזו שיטה מקצועית של ברירה, וצ"ע.

ברירה על ידי קולפן ביום טוב

לקלוף פירות וירקות עם קולפן בשבת יש בזה משום בורר בכלי, ואף שעל ידי סכין שרי להסיר את הקליפה, יש לחלק שבסכין האדם קובע את מקום החיתוך והסכין רק מסייע לו לבצע את הקילוף, משא"כ בקולפן ששם מידת הכלי מתוקנת באופן מדוד והאדם רק מסייע בקילוף.

ויש לעיין האם ביום טוב הדבר מותר דומיא דמשמרת, או שמא יש לאוסרו, ונראה טפי שהדבר מותר כיון שאין דרך לקלוף במקלף לימים הרבה וזה כלי שנעשה לאכילה בו ביום וממילא דמי טפי למשמרת שמתור לברור עמה.

עובדין דחול

עוד יש לברר האם יש בשימוש במסננים אלו משום עובדין דחול, והיינו שאף אי נימא שמצד הלכות